

Zaćmiński, Andrzej

"Emigracyjna dyplomacja. Polityka zagraniczna rządu RP na uchodźstwie 1945-1990", Krzysztof Tarka, Warszawa 2003 : [recenzja]

Dzieje Najnowsze 36/4, 264-270

2004

Artykuł został opracowany do udostępnienia w internecie przez Muzeum Historii Polski w ramach prac podejmowanych na rzecz zapewnienia otwartego, powszechnego i trwałego dostępu do polskiego dorobku naukowego i kulturalnego. Artykuł jest umieszczony w kolekcji cyfrowej bazhum.muzhp.pl, gromadzącej zawartość polskich czasopism humanistycznych i społecznych.

Tekst jest udostępniony do wykorzystania w ramach dozwolonego użytku.

kolegów wiem, że rozmowa przy poczęstunku często była odnotowywana jako uzyskany kontakt, przy czym rozmówca żył w nieświadomości roli, jaką mu przypisano. Należy więc te sprawy badać od strony ich istoty i natury, no i oczywiście koniecznie indywidualnie. Zwrócenie na nie uwagi przez Jana Żaryna jest jednak sprawą wielkiej wagi.

Podsumowując powyższe uwagi, należy podkreślić przede wszystkim erudycyjny charakter książki. Jeśli zachodzą pewne niedostatki interpretacyjne, to głównie z powodu operowania konkretnymi fenomenami, które nie zawsze były ze sobą spójne, a dotyczyły tych samych spraw. Widać to zwłaszcza, kiedy Autor pisze o Kościele „poziomym”, zatem o laikacie, który ucieleśniają grupy rzucające się w oczy, bynajmniej jednak nie prezentujące oblicza Kościoła polskiego, który był ludowy, jeśli nawet nie zwyczajny, jak chce Autor, i dlatego właśnie zachował swoją tożsamość. Ale zarówno laikat w rozumieniu ogółu wiernych, jak i duszpasterstwo pojmowane jako misja na co dzień, a nie określona impreza, to rzeczy trudne do zbadania. Z kolei jeśli ktoś chce szukać w książce konkretnych faktów i zdarzeń, znajdzie je i — warto to podkreślić — na ogół poprawnie zinterpretowane i ulokowane w kontekście życia społeczno-politycznego.

W sumie książka jest wielkim osiągnięciem i, mimo obecności w historiografii sporej już grupy opracowań problemu podjętego przez Żaryna, przynosi nowe ustalenia i inspiruje badania nad kwestiami szczególnymi, np. sprawa tajnych współpracowników z reżimem wśród duchowieństwa.

Zygmunt Zieliński
Lublin

Krzysztof Tarka, *Emigracyjna dyplomacja. Polityka zagraniczna rządu RP na uchodźstwie 1945-1990*, Oficyna Wydawnicza Rytm, Warszawa 2003, ss. 315

W ostatnich piętnastu latach w kraju, już bez ingerencji cenzury, ukazało się drukiem wiele prac poświęconych powojennej historii emigracji polskiej w Wielkiej Brytanii. Trudno byłoby w tym miejscu przedstawić wszystkie publikacje, niemniej należy wymienić choćby kilku autorów, których dorobek na trwałe wszedł do obiegu naukowego¹. Do tego grona moim zdaniem należy zaliczyć również Krzysztofa Tarkę. Problematyka, którą przedstawił w pracy *Emigracyjna dyplomacja. Polityka zagraniczna rządu RP na uchodźstwie 1945-1990* nie była dotąd przedmiotem wnikliwych i kompleksowych analiz. Nie oznacza to wszakże, że ją pomijano w badaniach. Różne wątki tematyczne omówili m.in. Jacek Danel², Paweł Machcewicz³, Krzysztof

¹ Mam tu na myśli książki i artykuły m.in. Andrzeja Friszke, Rafała Habielskiego, Pawła Machcewicza, Anny Siwik, Mariana S. Wolańskiego, Tadeusza Wolszy, Zygmunta Woźniczki, Andrzeja Zaćmińskiego, Pawła Ziętary, Jana Żaryna.

² J. K. Danel, *Stanowisko władz Rzeczypospolitej Polskiej na uchodźstwie w Londynie wobec problemów kresów wschodnich i porozumienia polsko-ukraińskiego w latach 1976-1989*, w: *Przeszłość, teraźniejszość i przyszłość Polaków na Wschodzie*, pod red. M. Szczerbińskiego i T. Wolszy, Gorzów Wlkp. 2001; idem, *Kazimierz Sabbat (1913-1989) — polityk i mąż stanu*, „Niepodległość” 2000/2001, t. LI; idem, *Kazimierz Sabbat wobec ruchów wolnościowych w PRL*, w: *Służbie Polsce i emigracji*. Księga dedykowana Profesorowi Edwardowi Szczepanikowi, pod red. L. Nowaka i M. Szczerbińskiego, Gorzów Wlkp. 2002.

³ P. Machcewicz, *Emigracja w oczekiwaniu na trzecią wojnę światową (1950-1954)*, „Więź” 1998, nr 10; idem, *Emigracja w polityce międzynarodowej*, w: *Druga Wielka Emigracja 1945-1990*, cz. II, Warszawa 1999.

Tarka⁴, Marian S. Wolański⁵, Tadeusz Wolsza⁶, Tadeusz Wyrwa⁷, Zygmunt Woźniczka⁸, Andrzej Zaćmiński⁹ i Jan Żaryn¹⁰. Recenzowana rozprawa, co podkreślono wcześniej, zawiera całościowe ujęcie polityki zagranicznej rządu RP na uchodźstwie w latach 1945-1990. Ramy chronologiczne, jak i merytoryczne problemu badawczego są zatem czytelne i nie budzą, wedle mojej opinii, żadnych wątpliwości.

Przygotowując rozprawę, Autor gruntowną kwerendą objął materiały źródłowe zdeponowane w Archiwum Instytutu Polskiego i Muzeum im gen. Sikorskiego (IPMS) w Londynie, Instytucie Józefa Piłsudskiego w Nowym Jorku, Bibliotece Polskiej w Londynie oraz Public Record Office. Uzupełniające badania przeprowadził w kraju, w Archiwum Akt Nowych, Archiwum Ministerstwa Spraw Zagranicznych i Wojskowym Biurze Historycznym. Skorzystał również z 32 tytułów prasowych, licznych wydawnictw źródłowych, publicystyki, memuarystyki oraz opracowań ściśle odnoszących się do tematu, jak i luźno z nim związanych¹¹. Krzysztof Tarka wykonał ogromną, niezwykle drobiazgową i czasochłonną kwerendę, która zaowocowała solidną i niekwestionowaną bazą informacyjną. Kompletność bibliografii oraz sposób jej wykorzystania to niewątpliwie jedna z kilku zalet omawianej książki. Chciałbym jednak tej części pracy poświęcić nieco więcej uwagi. Otóż, mimo bogactwa źródłowego Autor pominął zbiory Biblioteki Polskiej w Paryżu (m.in. spuściznę Kajetana Morawskiego) oraz Instytutu Józefa

⁴ Wykaz publikacji Autora zawiera bibliografia recenzowanej książki.

⁵ M. S. Wolański, *Środowiska emigracyjne w Londynie i Paryżu a kwestia stosunków polsko-niemieckich (1949-1972)*, Wrocław 1992; idem, *Europa Środkowo-Wschodnia w koncepcjach ośrodka prezydenckiego w Londynie w latach 1949-1953*, w: *Studia nad współczesną myślą polityczną*, pod red. Cz. Lewandowskiego i M. S. Wolańskiego, Wrocław 1994; M. S. Wolański, *Europa Środkowo-Wschodnia w myśli politycznej emigracji polskiej 1945-1975*, Wrocław 1996.

⁶ T. Wolsza, „Polski” Londyn wobec wydarzeń w Europie Środkowowschodniej (1944-1948), „Studia z Dziejów Rosji i Europy” XXXVIII; idem, *Polityka informacyjna rządu RP na obczyźnie w latach 1945-1954*, w: *Z dziejów prasy polskiej na obczyźnie od września 1939 r. do współczesności*, pod red. M. Szczerbińskiego, Gorzów Wlkp. 2002; idem, „Polski” Londyn wobec planu Marshalla oraz pierwszych inicjatyw zjednoczenia Europy, w: *Ze studiów nad polskim dziedzictwem w świecie. Księga dedykowana profesorowi Edmundowi Gogolewskiemu*, pod red. L. Nowaka i M. Szczerbińskiego, Gorzów Wlkp. 2002.

⁷ T. Wyrwa, *Bezdroża dziejów Polski. Kraj i emigracja po 1 września 1939 r.*, Lublin 1998.

⁸ Z. Woźniczka, *Powojenna sytuacja międzynarodowa w ocenie kierownictwa emigracji londyńskiej i podziemia w kraju (1946-1953)*, w: *II wojna światowa i jej następstwa*, pod red. A. Czubińskiego, Poznań 1996; idem, *Trzecia wojna światowa w oczekiwaniach emigracji i podziemia w kraju w latach 1944-1953*, Katowice 1999.

⁹ A. Zaćmiński, *Emigracja polska w Wielkiej Brytanii wobec wydarzeń poznańskich 1956 roku*, „Przegląd Zachodni” 2002, nr 3; idem, *Granica na Odrze i Nysie Łużyckiej w myśli politycznej emigracji polskiej w Wielkiej Brytanii w latach 1945-1970*, w: *Wrzesień 1939 roku i jego konsekwencje dla ziem zachodnich i północnych Drugiej Rzeczypospolitej*. Studia pod red. R. Sudzińskiego i W. Jastrzębskiego, Toruń-Bydgoszcz 2001; idem, *Ze studiów nad wojskową współpracą polskiego uchodźstwa z emigracją państw Europy Środkowo-Wschodniej po II wojnie światowej*, w: *Służbie Polsce i emigracji...*

¹⁰ J. Żaryn, *Stolica Apostolska wobec „zimnej wojny” (w pierwszych latach po II wojnie światowej)*, „Dzieje Najnowsze” 1997, nr 2; idem, *Stolica Apostolska wobec Polski i Polaków w latach 1944-1958 w świetle materiałów Ambasady RP przy Watykanie (Wybór dokumentów)*, Warszawa 1998.

¹¹ Do bibliografii zasadne byłoby włączenie również m.in. dorobku naukowego krakowskiego historyka Józefa Łaptosa, *Projekty organizacji państw Europy Środkowo-Wschodniej (1942-1952). Analiza porównawcza*. Prace Komisji Środkowoeuropejskiej, t. III, Kraków 1995; idem, *Na drodze do federacji środkowoeuropejskiej. Projekty udziału uchodźców politycznych w armii europejskiej (1950-1953)*, w: *Pamięć zbiorowa w procesie integracji Europy*, red. J. Łaptos, Kraków 1996; idem, *Koncepcje integracji Europy Środkowo-Wschodniej w świetle publikacji „Intermarium”*, w: *Ku zjednoczonej Europie. Studia nad Europą Środkową i Południowo-Wschodnią w XIX i XX w.*, pod red. I. Stawowy-Kawki i W. Rojka, Kraków 1997.

Piłsudskiego w Londynie. Z tego faktu nie czynię mu zarzutu. Ze względu na remont Biblioteki Polskiej w Paryżu dostęp do dokumentów był utrudniony. Autor jednak dotarł i w zadawalający sposób wykorzystał te, które znajdują się w IPMS w zespole Ministerstwa Spraw Zagranicznych (MSZ), kolekcji gen. Władysława Andersa i innych. Z kolei materiały w Instytucie Józefa Piłsudskiego w Londynie, np. kolekcje Władysława Raczkiewicza (sygn. 30) czy Michała Sokolnickiego (sygn. 52), jedynie pośrednio łączą się z problematyką badawczą. Ich pominięcie nie miało większego znaczenia dla omawianych zagadnień. Nie zwalnia to jednak historyka od zamieszczenia we wstępie informacji na temat zasobów archiwalnych wymienionych instytucji.

Recenzowana praca składa się ze wstępu, trzech rozdziałów: I. *Na marginesie polityki (1945-1954)*; II. *Po równi pochyłej (1954-1972)*; III. *Zjednoczenie... I co dalej? (1972-1990)*, zakończenia, aneksu, bibliografii i indeksu nazwisk. W *Emigracyjnej dyplomacji* szczególną uwagę należy zwrócić na rozdział pierwszy. Nie tylko ze względu na objętość (ss. 146), stanowiącą ponad połowę pracy, ale przede wszystkim z uwagi na kwestie merytoryczne. Autor niezwykle wnikliwie opisał proces cofnięcia uznania rządowi RP na uchodźstwie przez mocarstwa zachodnie oraz kilkadziesiąt innych państw (np. Chiny, Włochy, Norwegię, Kanadę, Szwajcarię, Holandię, Belgię, Portugalię, Grecję, Turcję, Meksyk, Brazylię, Chile, Kolumbię, Ekwador). Przedstawił reakcję polskich dyplomatów na decyzję o pozbawieniu międzynarodowej podmiotowości prawnej władz RP na uchodźstwie oraz ich dalsze losy. Szczegółowo zaprezentował działalność polskich placówek dyplomatycznych, które po tym fakcie były uznawane przez Hiszpanię, Irlandię, Kuba, Liban i Stolicę Apostolską. Analizując ten proces, Krzysztof Tarka stwierdził, że cofnięcie uznania przez mocarstwa i inne państwa rządowi RP zmieniło „zasadniczo pozycję międzynarodową władz na uchodźstwie, ale nie oznaczało ich końca. Rząd RP ostatecznie stracił wówczas możliwość oddziaływania na bieg wydarzeń, a polska dyplomacja została «wyeliminowana z gry»” (s. 46 i 47). O ile z pierwszą częścią konstatacji należy się zgodzić, to druga jest wielce dyskusyjna. Wydaje mi się, aczkolwiek trudno wyznaczyć jakąś konkretną datę, że wniosek ten można odnieść już do wojennego okresu gabinetu premiera Tomasza Arciszewskiego.

Dalszą część rozdziału I Autor poświęcił polskiej polityce zagranicznej, tj. ocenie sytuacji międzynarodowej, koncepcjom wyzwolenia Europy Środkowowschodniej spod dominacji ZSRR i planom stworzenia regionalnego związku (federacji) państw Europy Środkowowschodniej. Drobiazgowo opisał kontakty dyplomatyczne przedstawicieli władz RP z politykami reprezentującymi władze emigracyjne państw zza żelaznej kurtyny. W planach przebudowy Starego Kontynentu umieścił tzw. problem niemiecki, w ramach którego wyeksponował kwestie: przestępców wojennych, bezpieczeństwa i chęci uchronienia Polski przed odwetem niemieckim, odszkodowań, wysiedleń, granicy na Odrze i Nysie Łużyckiej oraz kontakty zmierzające do ułożenia wzajemnych stosunków.

Rozdział I stanowi zwartą tematycznie strukturę, w której Czytelnik otrzymuje interesujący w treści oraz poprawny w literackiej formie obraz polityki zagranicznej rządu RP na obczyźnie w latach 1945-1954. Wszelako po lekturze tego fragmentu recenzowanej książki pojawia się mimo wszystko niedosyt. Dotyczy on kilku spraw. Jak wiadomo, głównym architektem polityki zagranicznej był rząd RP, w tym przede wszystkim Ministerstwo Spraw Zagranicznych. Poza nazwiskami ministrów i czasami wiceministrów bądź podsekretarzy stanu Autor recenzowanej książki pominął obsadę personalną tego resortu, współpracujących z nim ekspertów czy analityków. Z pracy nie sposób dowiedzieć się, jaką strukturę miało MSZ, i jak zmieniała się

ona z biegiem czasu¹². Analogiczne spostrzeżenie dotyczy finansów rządu, w tym głównie budżetu Ministerstwa Spraw Zagranicznych. Krzysztof Tarka w wielu miejscach podkreślił, że polscy dyplomaci w Hiszpanii, Irlandii, na Kubie, w USA, Watykanie itp. cierpieli na chroniczny brak środków finansowych, które determinowały ich funkcjonowanie. Bez wątplenia należy zgodzić się z tym stwierdzeniem, jednak byłoby ono bardziej przekonujące, gdyby zostało podparte konkretnymi liczbami¹³. Truizmem wydaje się stwierdzenie, że zupełnie inaczej wyglądała kondycja finansowa władz RP na uchodźstwie w 1945, 1949 i 1954 r.¹⁴ Poza tym Autorowi pracy o polityce zagranicznej, co budzi zdziwienie, tym bardziej że korzystał on w IPMS z zespołu: Rada Narodowa Rzeczypospolitej Polskiej (sygn. A. 5), umknął uwadze ważny szczegół, jakim była Komisja Spraw Zagranicznych Rady Narodowej RP¹⁵. Szczególne znaczenie miała tu działalność Komisji III i IV Rady Narodowej RP. W skład pierwszej wchodził: ks. dziekan Jan Brandys, Bogumił Domański, Jan Dąbrowski, Michał Grażyński, Jerzy Kuncewicz, Stanisław Cat-Mackiewicz, Alfred Marski, Stanisław Dołęga-Modrzewski, Kazimierz Okulicz, Stanisław Paprocki, Adam Pragier oraz zastępcy: Tadeusz Morgenstern-Podjazd i Zygmunt Nowakowski¹⁶. Z kolei w Komisji Zagranicznej IV Rady Narodowej zasiadali: B. Domański, Mieczysław Grabiński, M. Grażyński, J. Kuncewicz, S. Mackiewicz, Stanisław Misiakowski, S. Dołęga-Modrzewski, K. Okulicz, Krystyn Ostrowski, Ryszard Piestrzyński, Józef Poniatowski, A. Pragier, Nikodem Sulik¹⁷. Interesujące byłoby przedstawienie nie tyle prac czy poglądów członków tej komisji, ile jej roli i miejsca w polityce zagranicznej władz RP na obczyźnie. Warto zaznaczyć, że w niektórych sprawach organ ten ściśle współpracował z innymi komisjami, m.in. Wojskową. Przykładem jest tu pomysł odtworzenia Polskich Sił Zbrojnych na Zachodzie. Koordynowanie prac tych dwóch organów w zakresie organizacji wojska nadzorował Michał Grażyński¹⁸.

Pozostając przy kwestiach wojskowych i polityce zagranicznej rządu RP można zadać pytanie, dlaczego Autor recenzowanej pracy nie docenił tzw. dyplomacji wojskowej? Do 1954 r. naczelne władze wojskowe przejawiały dużą aktywność na arenie międzynarodowej, partycypując w realizacji polskiej polityki zagranicznej. Trudno wyobrazić sobie, aby poruszane przez nich sprawy, np. dotyczące odbudowy PSZ na Zachodzie, nie miały akceptacji władz RP. Za zgodą rządu i przy pomocy dyplomatów (m.in. Kajetana Morawskiego, Józefa Potockiego)

¹² Za swoistego rodzaju wzór może posłużyć praca Magdaleny Hułas, *Goście czy intruzi? Rząd polski na uchodźstwie wrzesień 1939 — lipiec 1943*, Warszawa 1996.

¹³ Na przykład w kwietniu 1951 r. budżet ambasady (przedstawicielstwa) RP w USA wynosił 840 dol. miesięcznie: uposażenie ambasadora — 350 dol., fundusz reprezentacyjny — 100 dol., utrzymanie miesięczne placówki — 190 dol. — IPMS, sygn. PRMK 102 (9), Protokół z posiedzenia Rady Ministrów z 31 V 1951 r. Dla porównania warto podać, że w kwietniu 1951 r. zmniejszono budżet przedstawiciela rządu RP w RFN z 900 do 700 marek.

¹⁴ Wydatki władz RP w 1946 r. wynosiły 109 472 funty, a 1949 r. — 8018 funtów — IPMS, kol. 143/4, Sprawozdanie Komisji Specjalnej Rady Narodowej RP z dotychczasowego wyniku jej prac, Londyn 1950 r. Z powyższego zestawienia wynika, iż sytuacja finansowa rządu nie mogła pozostać bez wpływu na działalność jego przedstawicielstw.

¹⁵ Od 1954 r. organ ten nosił nazwę Rady Rzeczypospolitej Polskiej, w latach 1971-1972 Rady Stanu RP, a w 1973 r. powrócił do nazwy Rada Narodowa RP — szerzej zob. R. Turkowski, *Parlamentaryzm polski na uchodźstwie 1945-1972*, Warszawa 2001, s. 73 i 74, 225 i in., 301-307. Idem, *Parlamentaryzm polski na uchodźstwie 1973-1991*, Warszawa 2002. Pierwsze posiedzenie Rady Narodowej III kadencji odbyło się 6 VI 1949 r., IV zaś 1 XII 1951 r.

¹⁶ IPMS, sygn. A. 5/109.

¹⁷ IPMS, sygn. A. 5/118.

¹⁸ IPMS, sygn. A. 5/110, Protokół z posiedzenia Komisji Wojskowej 15 III 1951 r.

Generalny Inspektor Sił Zbrojnych, gen. Władysław Anders, przeprowadził kilkanaście przynajmniej rozmów oraz konsultacji, których efektem były dwa memoriały złożone w NATO¹⁹. Poza tym można powiedzieć, że emigracja miała charakter wojskowy—w omawianym okresie funkcję premiera pełniło dwóch generałów: Tadeusz Bór-Komorowski i Roman Odzierzyński. W świetle wymienionych spostrzeżeń zasadne byłoby przedstawienie relacji między władzami cywilnymi i wojskowymi RP w obszarze polityki zagranicznej. Nie ulega wątpliwości, jak ustalił badacz dziejów emigracji, Tadeusz Wolsza, że w wielu dziedzinach postulaty programowe wojskowych wyprzedzały politykę władz cywilnych RP²⁰. Podobne symptomy można odnaleźć w poglądach na politykę zagraniczną, m.in. planach dotyczących tworzenia związku państw Europy Środkowowschodniej. Na przykład w marcu 1946 r. eksperci wojskowi opracowali projekt Planu „E” (Emigracja) pod nazwą „Związek Przyszłych Władz Polskich Sił Zbrojnych”²¹. W dokumencie tym postulowali powołanie tajnej struktury cywilno-wojskowej, która miała oddziaływać na emigrację polską i innych państw zza żelaznej kurtyny za pośrednictwem różnych organizacji i reprezentacji politycznych. Głównym celem miało być przygotowanie „gruntu” do utworzenia Unii Środkowoeuropejskiej, przede wszystkim w dziedzinie politycznej i wojskowej, opracowanie planów gospodarczych i obronnych, odbudowy PSZ itp.²² Do 1954 r. wojskowi nie zrezygnowali z wpływu na politykę, a niektóre postulaty programowe uczynili przedmiotem wielu rozmów dyplomatycznych.

Autor recenzowanej pracy miał oczywiście prawo wyłączyć z polityki zagranicznej bądź co bądź tę specyficzną dyplomację. Do przyjęcia takiego rozwiązania predestynował go zarówno istniejący dorobek naukowy w tym zakresie, jak i fakt, że do 1954 r. naczelne władze wojskowe funkcjonowały w tzw. obozie „zamkowym”. Powyższy zabieg nie wpłynął też zasadniczo na meritum omawianych zagadnień, niemniej Krzysztof Tarka mógł o tym poinformować we wstępie. Czytelne kryteria rozwiałyby wszelkie wątpliwości. Na przykład eksponując udział gen. Kazimierza Sosnkowskiego w kreowaniu polityki zagranicznej należało uwzględnić również aktyw-

¹⁹ A. Zaćmiński, *Na białym koniu*, „Polityka” 1999, nr 14; idem, *Koncepcje i próby zachowania oraz odtworzenia Polskich Sił Zbrojnych na Zachodzie (1945-1954)*, „Dzieje Najnowsze” 1999, nr 4. Autor recenzowanej pracy, powołując się na ostatni artykuł, delikatnie zmienił jego tytuł (s. 10, 48 i 304).

²⁰ T. Wolsza, *Rząd RP na obczyźnie wobec wydarzeń w kraju 1945-1950*, Warszawa 1998, s. 78-79 i in. Autor wymienionej pracy przywołał obszerny dokument pt. „Wytyczne dla Sił Zbrojnych”, część II z 14 I 1946 r. — IPMS, sygn. A. 48.3/H. Większość poruszonych tam zagadnień omówił Tadeusz Wolsza, koncentrując się na sprawach krajowych. Jednak dokument ten zasługuje na uwagę z innych względów. Otóż zawarty tam „program” polskiej polityki emigracyjnej opracowany został przez oficerów Sztabu Głównego Naczelnego Wodza — szerzej zob. A. Zaćmiński, *Emigracja polska w Wielkiej Brytanii wobec możliwości wybuchu III wojny światowej 1945-1954*, Bydgoszcz 2003, s. 51-53.

²¹ Badacze piszący o inicjatywach i planach władz RP dotyczących budowy związku państw Europy Środkowowschodniej lata 1945-1946 traktują bardzo pobieżnie — zob. np. Machcewicz, *Emigracja w polityce...*, s. 39-40; M. S. Wolański, *Europa Środkowo-Wschodnia w myśli...*, s. 60-63, 87 i in. Koncepcje integracyjne nie były obce również polskim władzom wojskowym, o czym świadczy wiele dokumentów. Poza tym partycypowały one finansowo w utrzymaniu placówek dyplomatycznych. Na przykład 22 IX 1949 r. z polecenia gen. Andersa płk Bąkiewicz przekazał Ambasadzie RP przy Stolicy Apostolskiej 16 tys. dolarów USA — IPMS, sygn. KGA XLIII, Pismo K. Papee do Andersa z 9 XII 1950 r. Na pilne potrzeby gen. Anders udzielił pożyczki (750 funtów) dla Skarbu Państwa z przeznaczeniem: 270 funtów — Ambasadzie Polskiej w Madrycie, 150 — Radiostacji w Madrycie, 75 — sekretarzowi premiera, 45 — referentowi prasowemu RM — IPMS, sygn. KGA XLIII, Pismo Ministerstwa Skarbu z 21 I 1954 r. do gen. Andersa.

²² IPMS, sygn. A. XII Związek Sztabu Głównego, Związek Przyszłych Władz Polskich Sił Zbrojnych (projekt z 19 III 1946 r.).

ność gen. Władysława Andersa²³, tym bardziej że na forum międzynarodowym reprezentował on władze polskie na uchodźstwie.

W rozdziale II zatytułowanym *Po równi pochyłej (1954-1972)* Krzysztof Tarka zaprezentował dyplomację władz RP w okresie dwuwładzy: „Zamku” (rządu i prezydenta) oraz obozu „zjednoczenia”. Wiele miejsca poświęcił reakcji dyplomatów (przedstawicieli władz RP) na rozbicie polityczne emigracji. Szczegółowo przedstawił towarzyszące temu konflikty, które doprowadziły nie tylko do podziału emigracyjnej dyplomacji, ale przede wszystkim odcisnęły trwałe piętno na wizerunku władz RP. Wprawdzie pozycja rządu na arenie międzynarodowej była znikoma czy wręcz żadna, to fakt rozbicia, a w ślad za tym walka o prawo do legalizmu przenoszona na salony dyplomatyczne nie służyła sprawie polskiej. Czytelnym przykładem wydaje się tu sytuacja Ambasady RP przy Stolicy Apostolskiej. Krzysztof Tarka wnikliwie i szczegółowo opisał zabiegi „Zamku” zmierzające do podporządkowania sobie „zbuntowanego” ambasadora Kazimierza Papee. Słusznie zauważył, że spory i kłótnie osłabiały pozycję polskiej placówki dyplomatycznej. Próby wciągnięcia Watykanu w wewnętrzne sprawy emigracji i chęć uczynienia zeń arbitra nie tylko nie sprzyjały poprawie wizerunku władz RP, lecz — moim zdaniem — wręcz przeciwnie deprecjonowały go. Wprawdzie widmo likwidacji placówki oddalono, to jednak zmienił się jej status. Od 1959 r. Papee otrzymał nowy tytuł — kierującego ambasadą, co było równoznaczne z utratą jej prestiżu i znaczenia.

W omawianym rozdziale Autor zaprezentował także drobiazgowo historię innych polskich placówek dyplomatycznych oraz przedstawicieli władz RP w kilku państwach. Ponadto zwrócił uwagę na losy tych, którzy opowiedzieli się po stronie „zjednoczenia”. Omówił też stosunek władz RP do wydarzeń w bloku komunistycznym oraz granicy na Odrze i Nysie Łużyckiej.

Rozdział II, podobnie jak i cała praca, został bogato zilustrowany źródłami. Autor nie ograniczył się tylko do materiałów archiwalnych, ale obficie wykorzystał prasę, w tym głównie rządową. Dzięki czemu wartość poznawcza prezentowanych zagadnień ukazuje szerokie spektrum programowe polskiej polityki zagranicznej. Analiza kontaktów i rozmów dyplomatycznych pozwoliła na wyeksponowanie interesujących szczegółów, a także dylematów emigracyjnej dyplomacji.

W III rozdziale Autor przedstawił politykę zagraniczną w latach 1972-1990, a więc w okresie od zjednoczenia do zakończenia działalności władz RP na uchodźstwie. Mimo iż połączenie zwaśnionych ośrodków emigracyjnej polityki uporządkowało scenę polityczną, to jednak nie miało to większego znaczenia dla poszerzenia możliwości działania rządu na forum międzynarodowym. Słusznie badacz dziejów emigracji zauważył, że wraz z upływem czasu coraz bardziej malała polityczna rola i znaczenie „polskiego” Londynu. Międzynarodowe zainteresowanie Polską na początku lat 80. nie było zasługą władz RP na obczyźnie, lecz wynikiem sytuacji w kraju. To ona stała się bodźcem do ożywienia prac rządu oraz zainteresowania się jego działalnością.

Po lekturze recenzowanej książki Krzysztofa Tarki odnosi się wrażenie, że faworyzuje on niektórych badaczy, innych zaś jakby nie doceniał, a przysłowiową palmę pierwszeństwa rezerwuje dla źródeł i prasy. Być może jest to tylko subiektywne odczucie. Niemniej wiele dokumentów czy artykułów prasowych, na które powołał się historyk, wcześniej zostało już przywołanych i opisanych w różnych publikacjach, w tym także wymienionych przez niego w bibliografii. Włączenie ich do przypisów wydaje się być zasadne z wielu względów, przede wszystkim tzw. warsztatowych.

²³ Na s. 241 recenzowanej pracy błędnie podano datę śmierci gen. Andersa. Zamiast 17 maja 1970 r. powinno być 12 maja.

Poczynione uwagi, notabene drugorzędne, nie przysłaniają pozytywnej oceny omówionej tu książki. Praca zawiera wiele szczegółowych i cennych informacji poszerzających naszą wiedzę na temat emigracji. Prezentuje całokształt polskiej polityki zagranicznej w latach 1945-1990. Stanowi wartościowe kompendium na temat myśli politycznej, jak i dyplomatycznych prób wcielania jej w życie. Zmusza do pytań i głębszej refleksji nad dziejami uchodźstwa. Jest to inspirująca lektura, a jej niewątpliwą zaletą jest również to, że może po nią sięgnąć zarówno profesjonalista zajmujący się historią, jak i szersze grono Czytelników.

Andrzej Zaćmiński
Bydgoszcz

Wiesław Olszewski, *Chiny. Zarys kultury*, Wydawnictwo Naukowe UAM, Poznań 2003, ss. 375

Chiny końca XX w. (wedle zachodniego kalendarza) powoli wyzwalają się z pęt systemu komunistycznego. Ten proces powoduje, że zainteresowanie Państwem Środka rośnie, przede wszystkim pod kątem stosunków handlowych. Pociąga to za sobą rozwój studiów sinologicznych na całym świecie, również w Polsce, co z kolei wzmacnia zapotrzebowanie na syntezę poświęconą temu olbrzymiemu krajowi. W 1974 r. ukazał się przekład dzieła C. P. Fitzgeralda *Chiny. Zarys historii kultury*. Następnie pojawiały się głównie analizy pewnych elementów szeroko pojętej kultury chińskiej, począwszy od historii sensu stricto, aż po medycynę. Ostatnimi czasy wydano kilka całościowych opracowań tego tematu. Najnowsze z nich to *Chiny. Zarys kultury* Wiesława Olszewskiego, profesora historii na Uniwersytecie im. Adama Mickiewicza w Poznaniu. Bada on dzieje XIX i XX w. oraz kulturę Azji i Pacyfiku. Napisał m.in. *Historię Wietnamu* oraz *Historię Australii*.

Celem pracy jest przedstawienie podstawowych zagadnień kultury chińskiej, powiązanych z historią kraju, od czasów najdawniejszych, przy czym punkt ciężkości położono na panowanie mandżurskiej dynastii Qing.

Wywody oparto w znacznym stopniu na literaturze dostępnej w języku polskim, przywołując takie dzieła, jak *Historia Chin* W. Rodzińskiego, *Historia Chin i Tajwanu* R. Sławińskiego, *Sztuka Chin* M. Kunstlera, *Obrzędowy teatr Dalekiego Wschodu* I. Łabędzkiej, czy *Chiny. Nowe spojrzenie* J. K. Fairbanka. Wskazówki bibliograficzne dotyczące prac w językach obcych są nieliczne i przestarzałe. Jedyne trzy pozycje chińskie pochodzą z lat 90. Brakuje wzmianki o takich syntezach, jak monumentalna, wydawana od 1979 r. *The Cambridge History of China*, czy bardzo aktualna *The Search for Modern China* J. D. Spence'a (New York 1999). Dziwi także zignorowanie licznych pozycji obcojęzycznych z zakresu literatury i sztuki, na czele z *The Literature of China in the Twentieth Century*, pod red. B. McDougall, K. Louie (London 1997). Praca o charakterze kompilacyjnym została wzbogacona o wiedzę pozaźródłową, owoc długiego pobytu w Chinach i przeprowadzonych tam badań terenowych.

Konstrukcję książki oparto na podziale rzeczowym w ujęciu chronologicznym. Całość jest bogato ilustrowana, a każdą ilustrację opatrzone wyczerpującym komentarzem. Ponadto Autor przerywa główny ciąg narracji jeszcze jednym rodzajem uszczegółowień. Dzięki graficznemu rozróżnieniu wspomnianych składowych nie stanowią one znacznego utrudnienia w odbiorze treści.

Praca obejmuje swym zakresem charakterystykę głównych grup etnicznych, pisma, osiągnięć nauki, medycyny i sztuki oraz źródła chińskiej mentalności, stanowiącej podstawę państwa. Studium zamyka opis cesarskich nekropoli.